

Књига као цјелина представља заиста вриједан допринос проучавању новије историје наших народа, а посебно босанско-херцеговачких Муслимана. Труд који је аутор уложио у истраживање и прикупљање, а затим у обраду ове материје награђен је публиковањем овог дјела које се може топло препоручити читаоцима, јер им пружа масу нових, досад непознатих чињеница и низ сазнања због којих вриједи узети ову књигу на читање. Језик и стил аутора су изграђени, једноставни и лаки, па је и то препорука више за читаоца овог дјела.

Ахмед Хаџировић

Иван Цвитковић, КО ЈЕ БИО АЛОЈЗИЈЕ СТЕПИНАЦ? »Ослобођење«, Сарајево, 1986, 335.

У вријеме свеколиких, понајвише економских тешкоћа које нису мимоишле ни сферу духовног стваралаштва, необично звучи податак да једна књига, након замјерног тиража (5.000 примјерака), у врло кратком временском раздобљу доживљава и друго издање. Очито се издавач («Ослобођење») за тај својеврстан подухват није одлучио искључиво због низа сасвим извјесних позитивних вањских елемената који иду уз овај текст.

Наиме, на претежном броју страна текста читалац се сусреће са бројним подацима из примарних, досад некористених историјских извора, затим оних из разноврсних листова, разних публицистичких и монографских радова који му дају печат богате документарности. И поред обилног фондуса тих података научног апарата, рад не одише сувопарношћу, јер је писан акрибично, с циљем да подједнако затоми интерес и бољих познавалаца третиране проблематике, као и недовољно упућеног читаоца.

За издавача је, несумњиво, био значајан, иако не и пресудан, наглашен политички набој који је у раду и те како присутан. А имприматур двојице респектабилних рецензената (др Ахмед Хаџировић и Хрвоје Иштук) ионако је дошао »post festum«, након урађеног текста.

Очито је да су за појаву ове књиге, и са становишта аутора, али и издавача, биле примарне оне дубље одреднице што их је иманентно садржавала личност Алојзија Степинца, али и процес који је, једнако како и прије рођења, тако и после смрти »главне личности« ове књиге, био и за католичку цркву уопште, као и њену организацију у Југославији у посљедњих стотињак година, исто толико важан као и њена основна — пасторална — дјелатност. Радило се, уствари о оним појавним облицима фамозне клерикалне активности посленика католичке

цркве у свијету и код нас, због којих се њена организација, будући да се по правилу обављала ван црквених простора, морала са свом већешћу да сучељава и сукобљава са антиподним свјетоназором какав је био комунизам, једнако и у теорији и у пракси.

Др Цвитковић је очигледно имао низ ваљаних разлога да се подухвати изузетно крупног и значајног задатка: савременом читалаштву пружити објективан и на документима заснован одговор на питање: ко је био Алојзије Степинац?

Помнији пратиоци збивања у редовима католичке цркве у нас и у свијету могли су да у последњих десет до петнаест година уоче појачани интерес за Степинчеву личност. Но, док је, што се и из текста на који се осврћемо видљиво, занимање претежно црквених кругова ван наше земље, резултирало низом монографија о разним облицима дјеловања загребачког надбискупа (Dragonn — 1951, Cavalli 1974, Vatop 1975, Landreau 1981), у Југославији и унутар редова католичке цркве тај се интерес појављивао и усмјеравао у другом правцу. Истина, и једнима и другима циљ је био исти: рехабилитирати личност Алојзија Степинца, с тим да би се једног дана могао спровести процес његове беатификације, тј. проглашење блаженим, свецем.

Док се ван граница наше земље тај интерес затомљивао објављивањем монографских радова, у неким круговима католичке цркве се, нарочито последњих неколико година, водила, и још увијек води, интензивна манипулирајућа игра, рекло би се, и хоризонтално и вертикално. Под прво одређене би се, свакако, могли да подведу посјети кардиналовом гробу. Сво то цвијеће, све те свијеће и завјетне плочице што га красе иза олтара загребачке катедрале тумаче се од стране црквених кругова у нас као недвојбени знаци »штовања хрватског народа« у цјелини. С друге стране и напори који се чине по вертикали, од оних »Гласа концила«, акција бискупа на челу са кардиналом Кухарићем, до одређених кругова из иностранства под патронатом самог Ватикана, имају један те исти циљ: »скинути« историјску одговорност са Степинчеве личности. Стога је не тако давно, али с правом, указано на упозоравајућу чињеницу да се у нашем времену Степинчева политика »гаји, ревитализира«, чак »има своје штабове, средства и кадрове«.¹⁾

Ове констатације су тим значајније што се од туземних и иноземних црквених кругова с посебним маром и жаром, у већ споменутом маниру и наканама приказује и анализира нарочито онај дио дјелатности А. Степинца који се испољавао у једном, за њега лично, и католичку цркву у Југославији, а све наше наро-

¹⁾ Јаков Блажевић, *Повијест и фалсификати*, Загреб, 1983, стр. 313.

де и народности посебно, од најсудбоноснијих раздобља наше новије историје — периоду народноослободилачког рата и социјалистичке револуције.

Опредјељен ставом да ником данас није и не може бити свеједно што се збило јучер, а ни што ће бити сутра, дакле примјетно прагматистички усмјерен, др Цвитковић се, одлучивши »поћи трагом докумената« (стр. 11), упустио у својеврстан изазов. Истовремено је потицао свијешћу да генерације рођене посљедњих двадесетак година и не знају ко је био Степинца, јер се о њему у свјетовној штампи, скоро и није писало.

Колико год је тај угао прилаза Степинчевој личности нужан, остаје отворено питање да ли је довољан и научно оправдан? Аутор је сасвим децидирано и прецизно поставио себи циљ да прати »прије свега његов антикомунизам и политичко понашање за вријеме другог свјетског рата и непосредно послје њега«, свјесно испуштајући »његово обављање црквених послова и вјерских обреда« (стр. 11 — спац. И. Т.). На овај начин личност загребачког надбискупа, у сваком случају поливалентна, сведена је на једну једину димензију. Читаоцу то већ након првих прочитаних страна пада у очи, па текст наставља да прати с утиском да је суочен са априорном тезом, али и питањем како ће аутор да анализира и објасни клерикалну страну дјелатности Алојзија Степинца. Истини за вољу, и они који су се подухватили дискутабилног задатка да под сваку цијену бране и (надали су се, па и надају се) да одбране Степинца од, наводно, непостојећих и монтираних оптужби, пошли су од убјеђења како је »хисторија показала да су сви политички процес и били намјештени и монтирани као и суђење Степинцу« (др Кухарић, 1984. године у поводу годишњице кардиналове смрти, стр. 9 — спац. Т. И.).

Већ поменуте монографије као примјери перманентних напора »обrade« личности А. Степинца, релативно богата продукција ван граница земље од које је већина дјела посвећена претежно Степинчевом судском процесу, с једне, те уочљива дефицитарност популарног, публицистичког или новинског штива, у нашој земљи, с друге стране, зацијело били су додатни мовенси Цвитковићевој намјери да сачини текст који је пред нама.

Ако први од седам дијелова књиге (»Зашто књига о Алојзију Степинцу«? — стр. 7—11) схватимо као увод у осталих шест, аутор је досљедно спровео метод за који се одлучио — да документа говоре за себе.

Посебна вриједност овога текста лежи у чињеници да су на знатном броју страна присутни трагови кориштења до сада непознатих извора, како оних домаће, тако и стране провени-

јенције, нпр. оне из Ватикана, на италијанском језику. Од лоцираних у нашој земљи посебно су, по карактеру података, интересантни извори из Архива РСУП-а Босне и Херцеговине.

Мање бројем, а више због начина на који су цитати коришћени, (неки релевантни извори, и објављени и необјављени врло често су дати у дугачким изводима, па и »in extenso«) — остварен је двоструки ефекат. С једне стране, цјелокупни текст је добио на документарности, а с друге стране, губио се ауторски став. Истина, и сам избор употребљених цитата може да говори за себе, али се ипак, осјећа недовољно присуство ауторског коментара, а анализа се замјењује априорним, односно аподиктичким тврдњама.

Књига је, поменули смо, структурирана од седам дијелова, а они су тако међусобно конципирани да произилазе један из другог или, другачије речено, сваки наредни је неодвојив од претходног. Тако поредани чине једну кохерентну цјелину.

У одјељку »Антикомунизам католичке цркве за вријеме понтификата Пија XI и Пија XII«, аутор читаоца документарно упознаје са настанком и развојем ставова врховних поглавара католичке цркве према идеји комунизма, који ће, у енцикликама »*pontifex maximus*« Пија XI и нарочито, Пија XII, довести до непомирљивих и милитантних осуда овог нововјековног учења о устројству свијета на сасвим супротним основама од оних за које се вијековима залагала и борила универзална организација католичке цркве. С обзиром на то да се на почетку текста читаоца упознаје с третманом »пошаста комунизма« у енцикликама њихових претходника (енциклике Пија IX »*Qui pluribus*« — 1846 и »*Quantum curae*« — 1864. године), наслов тог дијела није адекватан, јер би требало да гласи: »Антикомунизам католичке цркве од понтификата Пија IX до Пија XII«. Када се има на уму устројство католичке цркве (најстрожији централизам), зацијело није довољно истакнута облигаторност промицања учења поменутих папа (у овом случају према наведеној опасности од комунизма) и из тог угла подразумјевајућа слијепа вјерност врхова католичке цркве, особно Степинца у осудама комунизма и комуниста.

На сљедећих двадесетак страна књиге (од стране 23—40) дат је сажет, али документаран »*synopsium vitae*« А. Степинца, који читаоцу олакшавају праћење онога што слиједи у наредним поглављима.

У четвртој одјељку (»Степинчев антикомунизам« — од стр. 43—63), аутор је добро натукнуо проблем, али умјесто да га самостално развије да те »дубоке коријене у католичком учењу, у папској осуди комунизма« даље провјерава и развија, он оста-

је хипотетичан, »гушећи« се у безбројним примјерима Степинчевог антикомунизма. Детаљнија и сериознија анализа овог сегмента вишеслојне личности загребачког надбискупа омогућила би, без сумње, да се не само схвати, него и објасни онај високи степен мржње на све што је произлазило из Степинчевог антикомунизма, посебно крајња, никад и ничим непромијењена одиозност према свему што је било у вези с Комунистичком партијом Југославије и народноослободилачким покретом. У овом дијелу Цвитковићевог текста видно се уочава недостатак дубље анализе суштине односа Свете столице наспрам католичке цркве у Хрватској, оног високог степена субординираности централизму Ватикана из којег се породило слугеранство идејама Пија XII, служење вјековним захтјевима цркве за мирним и добровољним повећањем пастве или »стада«, које се одједном нашло на истој разини са праксом Павелићеве Независне Државе Хрватске, али на други начин. Ту су коријени дјелатности оног крила католичке цркве које је одувјек било фактички анационално, из једноставног разлога, јер је служило туђину. Ни то није било могуће докучити иза »душебрижништва« Степинчевог за Хрватску, ону за коју се борио и Павелић, јер на страницама Цвитковићевог текста нема анализе ни онолико колико су то захтијевали ставови Степинца о идејама које је инаугурирао још Свекатолички конгрес 1900. године, или иступи једног Штадлера о идентификацији католичанства и хрватства — омиљене теме кардинала Кухарића и његових истомишљеника којима је и тако стало до рехабилитације те »ненародне«, Степинчеве цркве.

У »носећем« дијелу цјелокупног текста (»Политичко понашање Алојзија Степинца за вријеме другог свјетског рата« од стране 67 до 222), аутор се позабавио оним што је у појави и животу загребачког надбискупа, председника бискупских конференција најпримарније односу према личностима, догађајима, појавама, и процесима који су се одвијали у »режији« усташког режима, а у којима је личност Степинчева, улога дијела свештенства, па и католичке цркве била истакнута. Аутор је овдје био досљедан само себи. Пустио је да документа »говоре« сама. Не улазећи у бит односа католичке цркве и усташког поретка тзв. Независне Државе Хрватске, писац је читаоца оставио у дилеми да ли је Степинац као црквени великодостојник објективно могао шта више да учини од потеза које је подузимао. Истина, то му и није био примарни циљ, али је била потребна анализа као потка и позадина објашњења Степинчеве дјелатности или бар преко навођења наслова који третирају улогу католичке цркве, Степинца и усташког режима: дјела В. Новака, Б. Кризмана, И. Јелића и Ф. Бутић-Јелић. Аутор је у приступу Степинчевој личности аподиктичан, у закључним разматрањима експлицитан — Степинац је другачије и више могао да уради, а није.

Чинио је неке кораке, али с ограниченим ефектом. Ипак, остаје утисак, на основу докумената како их је употребио др Цвитковић да је то био Степинчев максимум. Степинчева писма злогласном Андрији Артуковићу (1. јуна и 2. новембра 1943 — стр. 89) и нарочито Поглавнику (24. фебруар 1943) заслуживала су анализу односа Степинца и Павелића, а не цитат П. Бензона. Она би показала, нарочито у случајевима прекрштавања православних, да између надбискупа и Поглавника, *in ultima linea*, нема разлике. И један и други су у условима у којима су дјеловали, из различитих побуда жељели исто — Степинац да »стадо« повећа оним који ће својом вољом, без насиља прихватити католичанство, а Павелић уз употребу најгрубље силе, ножа и каме. Значи, и један и други, што милом, што силом остваривали су, у ствари, свој фактички исти циљ. Читалац након ишчитавања неких докумената у овој књизи може да остане у увјерењу да је недовољно уочена и истакнута она »*diferentia specificata*« која одваја дјелатност поглавара католичке цркве у Југославији од Поглавника за коју се »каче« и браниоци Степинца. Без те анализе, овако цитирана документа иду им, парадоксално звучи, у прилог!

Иако је Цвитковић у цијелој књизи досљедно користио све врсте извора, примјетно је да у свом научном апарату и гдје за то, претпостављати је, није било оправданог разлога, не наводи оно што је иначе уобичајено (архив, фонд, број докумената, затим бројеве, датуме, стране листова, ауторе, наслове итд.). Примјера ради, подаци кориштени из архиве Ханса Хелма, немачког политичког аташеа у Загребу (страница 115—134) остављају читаоце у дилеми, ако их интересира, да претпостављају гдје се налази та архива.

Колико се аутор ослањао на објављене податке и документа а да није покушавао да да и свој суд у цјелини потврђује цитирани Степинчев акт од 18. маја 1943 (вид. стр. 153—168). Ако већ наводи за Степинчеву дјелатност овај изузетно значајан документ, онда је, с обзиром на сумње које изазива његова аутентичност (по једнима је то копија нађена у Архиву Министарства вањских послова НДХ, по другима је то писмо Степинац послао, по трећима лично одио), требало рећи своју ријеч о његовој валидности, не из формалних, него суштинских разлога.

Навођење, нпр. акта Драже Михаиловића, наводно писаног 15. априла 1945. године у четничкој Врховној команди, еклатантан је примјер ауторове недовољне критичности приликом употребе извора. Толико је елемената што доводе у сумњу тврдњу И. Цвитковића да је »Степинац остварио контакт са четничким вођом...« (бар на основу овога акта) да га треба споменути и због тога да се види шта значи користити »у цјелости«

један докуменат, не доводећи га у везу с многим другим релевантним чињеницама. За аутора није био довољно озбиљан разлог да сâм доведе у сумњу вјеродостојност извора података кога се оба, наводни адресант Михаиловић и наводни адресат Степинац, неовисно један од другог одричу, а врсни правник др Јосип Хрнчевић »оставља отвореним питање аутентичности писма...« (стр. 184). Да је имао на уму Степинчеве ријечи осуде четничких покоља католика и муслимана¹ могао би да проникне у анимозитет и страх црквених кругова у Хрватској, Степинца особно према четницима и четничком покрету, па да схвати и степен неаутентичности тог писма, иако су обојица, и Степинац и Дража били на истој линији према комунистима и НОБ-и. Ерго, и овакав какав је овај докуменат могао би да буде доказ за нешто друго — жељу Драже Михаиловића да оствари ангажман и сарадњу Степинца »у циљу активирања (преко »његове преузвишености« — м. о.) свих националних снага хрватскога народа у борби против болшевизма« (факсимил стр. 183). Колики је јаз између католичке цркве и »великосрпских четничких одреда« Драже Михаиловића најбоље се види на страни 154 и даље цитата које наводи Цвитковић. А да се и не говори о страху и незадовољству Каптола да се, према инструкцијама Д. Михаиловића, Хрватска сведе на териториј од 11.300 км² који би се готово читав могао »обухватити погледом са звоника загребачке катедрале« (стр. 156). Цвитковић је по правилу доказ за постављене хипотезе и исказане тврдње тражио у субјективним мишљењима појединих аутора који су, ео ipso, имали своје углове гледања, виђења, а и циљеве.

Степинчев однос према православним, Јеврејима и Поглавнику остао је на нивоу изношења надбискупских визија. И онда читалац добива утисак да је према Поглавнику резервиран, критичан и да му само формално указује повјерење и почаст. Испада да се надбискуп (а рггггггг судбине свих православних и Јевреја) и није могао мијешати у свјетовне ствари, јер »Црквени закони забрањују нарочито свећеницима, а он је врховни и онај који потписује окружницу од 24. 9. 1943, да се придружују било каквој побуни против јавног реда и поретка...« (стр. 169 — 170). Читалац не може да сазна да су и врхови католичке цркве и усташка држава у пракси на истој равни у односу према Србима, Јеврејима, НОП-у итд. Прва из вјерских, а друга из истребљивачких, уништавајућих разлога.

Цитати разних аутора (Тита, Кардеља, Цесарца, Кидрича, Крлеже) кориштени су и у шестој глави књиге. Све ауторитет

¹ У нетом споменутом писму Папи, помињући колика је »Мржња српских четника на католичку Цркву«, Степинац оцјењује да они својим акцијама »без сумње премашују и акције црвених партизана у Хрватској« (стр. 182).

до ауторитета и низ компетентних мишљења која не изазивају дилеме, али остављају отворена питања наспрам исувише црно-бијеле слике односа католичке цркве и усташког режима, односно позиције самог Степинца, дајући браниоцима из црквених редова аргументе за његову »одбрану«.

И у последњем дијелу текста (»Коме и чему концепт 'Степинчеве цркве' данас«) аутор је досљедан самом себи. Наводио је мишљења других аутора, која би требало да садржавају одговор на постављено питање. Међутим, састављен од ставова различитих аутора и овај дио доима се као успјела компилација. Када је већ изостала анализа, онда је требало, и овдје као и кроз цијелу књигу, навести у биљешкама оне ауторе који су се детаљније бавили одређеним питањима (фрањевцима нпр.), као фактором који је утјецао на развијање хрватске националне свијести.

Тек на самом крају књиге, у некој врсти закључка, иако се и ту убацује Цесарчева политичка анализа дијела руководства католичке цркве (стр. 314), аутор покушава да се одвоји од докумената. Да је овакав метод примијенио у књизи цитата и докумената имали бисмо пред собом ауторски рад, а овако се читаоцу пружа паноптикум различитих мишљења о теми која је, по нашем скромном мишљењу, сама по себи тражила другачији приступ. Тек на ових неколико страна аутор на оригиналан начин, за разлику од штурог, недореченог, а почесто не баш увијек сретно коришћеног »in ekstense« цитирања, покушава да третира суштину односа католичке цркве, Степинца и усташког режима — саучесништво на дјелу. А у томе је историјска одговорност Алојзија Степинца за сва времена које не могу да га ослободе ни његови браниоци, а најмање он сам, како се то догодило с начином кориштења неких докумената на страницама ове књиге. Историјска истина о Степинцу је донекле у дискрепацији с истином какву је он лично имао и с оном какву нам је директном методом навођења дао др Иван Цвитковић. Она је на страницама књиге на коју смо се осврнули више априорна и вербална, него што је аналитичка, цјеловита и до краја увјерљива. Тражећи одговор на питање које је поставио насловом ове књиге, др Цвитковић је, несумњиво, допринио освјетљавању политичке димензије личности загребачког надбискупа. Али, због извјесних — са становишта историографије — »занатских« пропуста (методолошке, хеуристичке природе), неки од, у сваком случају релевантних, сегмената вишедимензионалне личности Алојзија Степинца, црквеног великодостојника највишег реда у контексту суштине и карактера политике Ватикана, донекле су остали занемарени, па је тиме и крајњи одговор на постављено питање: »Ко је био Алојзије Степинац?« остао непотпун.

Потписнику ових редова намеће се утисак да би због метода који је примијењен у овој књизи »*avocatus diaboli*« — лице које на расправама о проглашењу неког за свеца или бла-

женог мора да пронађе све што би могло да смета проглашењу — остао у увјерењу да нема сметњи беатификацији! Ако га тај утисак вара тим боље по напор и резултат који је др Цвитковић остварио књигом »Ко је био Алојзије Степинац«?.

Томислав Ишек

Д. Шепић, ВЛАДА ИВАНА ШУБАШИЋА, »ЧГП Дело«,
Љубљана 1983.

Књига др Д. Шепића, »Влада Ивана Шубашића«, представља релевантан научни прилог изучавању оних историјских питања и тема које у новије време постају предмет већег интересовања не само научних кругова, већ и шире јавности.

У предговору књизи, Шепић истиче да се приликом рада на њој налазио у становитој дилеми и двострукој улози: као бивши шеф кабинета Председништва владе И. Шубашића и као професионални историчар. Прва дужност му је омогућивала да конкретније и садржајније упозна Шубашића и његов политички рад, али са мање могућности да према њему буде крајње објективан и непристрасан. Посао историчара је управо то изискивао

У уводним напоменама о животном путу и политичком раду Ивана Шубашића, истакнутог првака ХСС и бана Бановине Хрватске, Шепић истиче да се ради, по много чему, о интересантној и спорној личности, чија биографија »још није истражена ни написана, а у њој можда има више тога што би могло помоћи да се схвати Шубашићево држање у емиграцији и политика коју је водио као председник југословенске владе у Лондону«.

Шепићева књига тематски се може поделити у два основна дела. У првом он прати политичку активност И. Шубашића као бана Хрватске у избеглиштву и његова интензивна залагања за очување политичког и државног јединства Југославије која, како Шубашић пише на једном месту, »представља међународну цјелину и може функционисати само као јединствена држава међу Уједињеним нацијама«.

У том погледу, Шепић прати Шубашићеве напоре и залагања на превазилажењу оштрих политичких и националних конфронтација унутар југословенске политичке емиграције и избегличке владе, које су се нескривено манифестовале пред очима светске јавности.

Шепић даље пише и о самој генези и политици Шубашићеве владе, његовом наименовању за председника, као и утицају савезничких влада, поготово британске, на краља Петра II